

טעמי המצוות במורה הנבוכים ויחסם לשאר כתבי הרמב"ם (עיון בטעמי מצוות שילוח הקן)

בהקדמתו למורה הנבוכים כתב הרמב"ם שבספרו זה יהיו פרקים שבהם: "מושגי האמת נוצצים מתוכם ושוב נעלמים"¹, וכי כדי להשיג את שנאמר בהם יהא על הלומד "לתאם פרקיו זה עם זה". נראה כי תורת המצוות המוצעת בחלק השלישי של מורה הנבוכים היא מן הסוגיות שאי אפשר לעמוד עליהן אלא על פי הנחיות אלה. ברם, מכוח דברי הרמב"ם הללו הפליגו חוקרים רבים להראות כי הרמב"ם סבר דעות הרחוקות ממחשבת האמונה היהודית הקלאסית, ולעתים אף תולים ברמב"ם דעות הפוכות לעיקרי האמונה שהוא קבע בעצמו בהקדמה לפרק חלק². במאמר זה ברצוני להראות כי יש מקרים שבהם דבריו המורכבים והנסתרים של הרמב"ם במורה הנבוכים מובאים בצורה ברורה ופשוטה בכתביו ההלכתיים. כוונתי לטעון שאמנם הרמב"ם הסתיר את דעתו מהקורא הנבוכ, אך יש פעמים שליחודי המאמין הוא לא היה צריך להסוות את דעתו, אלא כתב אותה בצורה ישירה³. הדוגמה שבה נדון היא הטעם למצוות שילוח הקן, וממנה נלמד על טעמי המצוות במורה הנבוכים בכלל ויחסם לטעמי המצוות בכתביו ההלכתיים (פירוש המשנה, ספר המצוות ומשנה תורה). לדיון זה יש השלכות חשובות לימינו, מפני שעל בסיס טעמי המצוות של הרמב"ם ביקשו לבטל את מצוות הקרבנות בימינו. כפי שנראה, אין לדעה זו על מה לסמוך במשנת הרמב"ם.

1. כל הציטוטים וההפניות לספר המצוות ולמורה הנבוכים הם על פי מהדורת הרב יוסף קאפח (עם המקור הערבי), מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"א-תשל"ז.
2. לדוגמה - לדעתם, הרמב"ם האמין כי העולם קדמון והוא כלל לא נברא; נבואת משה אינה נבואה שונה מהותית מנבואת שאר הנביאים וכך גם ביחס לאמונה שתורה מן השמים; הרמב"ם לא האמין בתחיית המתים ועוד. ראה לדוגמה: יעקב בקר, סודו של מורה נבוכים, תל-אביב תשט"ז; חלק מהמאמרים ב"מקראה בחקר הרמב"ם", ליקוטי תרביץ ה', ירושלים תשמ"ה; חלק מהמאמרים ב"דעת הרמב"ם - ילקוט מאמרים בחקר משנת הרמב"ם", הוצאת בר-אילן תשס"ד; יעקב לוינגר, הרמב"ם כפילוסוף וכפוסק, ירושלים תש"ן; ליאו שטראוס Persecution and the Art of Writing, Glencoe 1952.
3. אין כוונתי לומר שהרמב"ם לא כיוון את ספרו לכול אלא לנבוכים בדעותיהם בלבד, שהרי בפתיחה למורה הנבוכים הרמב"ם כותב בפירוש שהספר מיועד למי שהוא שלם באמונתו הדתית. כל תלמיד חכם חייב ללמוד בעיון את מורה הנבוכים, אך אם בעל השקפות דתיות נכונות המבוססות על ספריו ההלכתיים של הרמב"ם הוא לא ייכשל במלכודות שבספר המיועדות לכאלו הניגשים אליו אך אינם שלמים בדתם.

א. האומר על קן ציפור יגיעו רחמיך - משתקין אותו

למדנו במשנה (ברכות ה, ג):

האומר: על קן צפור יגיעו רחמיך, ועל טוב ייזכר שמך, מודים מודים - משתקין אותו. על הטעם לאיסור אמירת תחנונים אלו נחלקו בגמרא (ברכות לג, ב): בשלמא מודים מודים משתקין אותו - משום דמיחזי כשתי רשויות, ועל טוב ייזכר שמך - נמי משמע על הטובה ולא על הרעה, ותנן: חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה. אלא, על קן צפור יגיעו רחמיך מאי טעמא? פליגי בה תרי אמוראי במערבא, רבי יוסי בר אבין ורבי יוסי בר זבידא. חד אמר: מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית, וחד אמר: מפני שעושה מידותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים, ואין אלא גזרות. על כך כתב הרמב"ם בפירוש המשנה⁴:

ענין אמרו "על קן צפור יגיעו רחמיך" - הוא שיאמר: כמו שחמלת על קן ציפור ואמרת "לא תיקח האם על הבנים", כן רחם עלינו; שהאומר כן משתקין אותו, לפי שהוא תולה טעם זאת המצוה בחמלת הקב"ה על העוף, ואינו כן⁵. לפי שאילו היה דרך רחמים, לא היה מתיר השחיטה כלל, אלא היא מצוה שמעית, לא יינתן לה טעם⁶.

בעיון בדבריו בפיהמ"ש נראה כי נקט הרמב"ם כהסבר השני בגמרא, וביאר בדברי הגמרא שפירוש המילה "מידותיו" הוא: 'מצוותיו', והמצוות אינן נובעות ממקור רחמים על בעלי החיים אלא הן גזרה. הרמב"ם אף הסביר מה הטעם לכך שאין אלו רחמים: שאם כך מדוע ריחם רק על לקיחת הביצים או האפרוחים ולא על שחיטתם כל עיקר? הסבר זה מקורו בירושלמי שם (ברכות ה, ג):

רבי יצחק בשם רבי סימון: כקורא תיגר על מידותיו של הקב"ה: על קן ציפור הגיעו רחמיך, ועל אותו האיש לא הגיעו רחמיך?! רבי יוסי בשם ר' סימון: בנותן קיצבה למידותיו של הקב"ה: עד קן ציפור הגיעו רחמיך.

משנה דומה מצאנו במסכת מגילה (ד, ז):

4. על פי מהדורתנו: פירוש הרמב"ם למשנה מסכת ברכות - מהדורה מבוארת, מעליות תשס"ד, עמ' קצד-קצח.
5. דברי הרמב"ם כאן ובמקומות נוספים בהמשך משמעם שה' לא נתן מצווה זו על מנת ללמדנו רחמים. אין פירוש של דבר שכאשר אנו מקיימים את המצווה אנו לא צריכים לרחם על הציפור. כל הדיון הוא רק ביחס לסיבה שה' נתן את המצווה, ומה הייתה כוונת הבורא בציווי אותה.
6. במקור הערבי - "לא תתעללי", שתרגומו: "לא יינתן לה טעם", ולא כתרגום בנוסח הנדפס בשי"ס "שאיין לה טעם". תרגום שגוי זה הטעה את הפרופסורים יוסף שטרן ("סתירה כביכול בין מורה נבוכים למשנה תורה"), שנתון המשפט העברי יד-טו, תשמ"ח-תשמ"ט, עמ' 283-298) ודוד הנשקה ("לשאלת אחדות הגותו של הרמב"ם", דעת 37 תשנ"ו, עמ' 37-51) שטענו כי הרמב"ם שניה את דעתו ביחס לטעמי החוקים מפיהמ"ש עד למורה נבוכים. לכאורה ממשנה זו משמע שאין כלל טעם לחוקים, אך על פי התרגום הנכון הכוונה היא שאין יודעים מה הוא הטעם. כמו כן בסהמ"צ הרמב"ם כותב בפירוש שיש טעמים לחוקים, כפי שנראה בהמשך, ואם כן ציטוט ממקור משני מסהמ"צ אינו יכול לסתור דברים מפורשים.

האומר יברכוך טובים - הרי זו דרך המינות. על קן צפור יגיעו רחמך ועל טוב ייזכר שמך, מודים מודים - משתקין אותו.
 ופירש שם הרמב"ם:
 ויעל קן צפור יגיעו רחמך" - לפי שזה שנאמר "לא תיקח האם על הבנים" אינו מחמת חמלה מאת ה', אלא גזרת הכתוב היא.

ב. האם עובדת אי נתינת טעם משמעותה שגם אין טעם?

במשנה בברכות מסביר הרמב"ם כי הטעם למצווה זו אינו הרחמים ויש לקיימה כגזרה, ואולי אין לתת לה טעם כלל. ברם אי נתינת הטעם על ידינו אינו אומר שאין למצווה זו טעם כלל, אלא אדרבה, לא יתכן שהא-ל ציווה את האדם לקיים דברים ללא תכלית⁷. עיי בדברי הרמב"ם בספר המצוות במצוות הלי"ת האחרונה (מצוה שסה):

האזהרה שהוזהר המלך מלהרבות ממון מיוחד לעצמו... וכבר באר ה' יתעלה בכתוב טעם מצוות אלו, כלומר "לא ירבה לו סוסים"; "ולא ירבה לו נשים"; "וכסף וזהב לא ירבה לו מאד". ולפי שנודע טעמים מצאו דרך אליהן לבטלן כפי שכבר התפרסם מעניין שלמה ע"ה, על אף גודל מעלתו במדע ובחכמה ושהוא ידידיה... לפיכך העלים ה' יתעלה טעמיהן. ואין בהן אף אחת שאין לה טעם וסיבה, אלא שרוב אותם הסיבות והטעמים לא ישיגום דעות ההמון ולא יבינום. והם כולם כמו שאמר הנביא: "פקודי ה' ישרים משמחי לבי"⁸.

וחזר על דברים אלו במשנה תורה (הלי מעילה ח, ח; הלי תמורה ד, יג).
 כלומר - ההבחנה בין חוקים ומשפטים היא איננה אונטולוגית (מהותית), שלמשפטים יש טעם ולחוקים אין טעם) אלא אפיסטמולוגית (הכרתית), שמשמעותה חוסר אינפורמציה אצל בני האדם ביחס לטעמי החוקים⁹.

אם כן דברי הרמב"ם בפירושו למשנה בברכות שלפיהם מצוות שילוח הקן היא גזרה, תואמים לשיטתו שיש לקיים את כל המצוות כגזרה, אך ראוי לחפש טעם לכל אחת מהמצוות. מצוות שילוח הקן הינה מהחוקים; אין זו הדרך ללמוד את מידת הרחמים, שהרי ככלל, אין בתורה הנחיה גורפת על החיות ומותר לשחטן, כך גם מותר לקחת את הבנים כשהאם רואה. למרות זאת נצטוונו במצווה זו, ועל כן היא נכללת במצוות השמעיות, ואין ראוי להתפלל לרחמי שמים ולתלות אותם ברחמים על הציפור, שהרי הקב"ה לא ריחם עליה, ואף התיר את שחיטתה. וכפי שכתב בפייהמ"ש בברכות ובמגילה, כך גם פסק בהלי תפילה וברכת כהנים (ט, ז):

7. בפייהמ"ש בברכות מכנה הרמב"ם את מצוות שילוח הקן כמצווה שמעית. הרמב"ם שולל ומגנה בפייהמ"ש בהקדמה למסכת אבות (שמונה פרקים) פרק ו את החלוקה בין מצוות שכליות ומצוות שמעיות. על נושא זה ראה מה שכתבתי בפייהמ"ש למסכת ברכות - מהדורה מבוארת (לעיל הע' 4) עמי קצח-קצט.

8. אם כן ברור כבר מוזמן כתיבת ספר המצוות שיש טעמים לחוקים, אך טעמים אלו אינם ידועים לכול. השווה לעיל הע' 6.

9. על ההבחנה בין הטענה המטפיסית שיש מצוות שאין להן טעמים, לבין הטענה האפיסטמולוגית שאין להן טעמים שאנחנו יודעים אותם או יכולים לדעתם, ראה את מאמרו של יוסף שטרן The Idea of the Hoq in Maimonides Explanation of the Law, in: Maimonides and His Philosophy, Holland 1986.

כל האומר בתחנונים ימי שריחם על קן צפור שלא יקח האם על הבנים או שלא ישחט אותו ואת בנו ביום אחד ירחם עלינו, וכיוצא בעניין זה - משתקין אותו; מפני שמצוות אלו גזרת הכתוב הן ואינם רחמים, שאילו היו מפני הרחמים לא התיר לנו שחיטה כל עיקר.

ג. דברי הרמב"ם על מצוות שילוח הקן במורה הנבוכים

יש המקשים¹⁰ שכאילו סותר הרמב"ם את עצמו. בפייהמ"ש ובמשנה תורה כתב שמצוות שילוח הקן היא גזרת הכתוב, אבל במורה הנבוכים נראה אחרת. כבר הרמב"ם עצמו ציין קושיא זו במורה הנבוכים (ג, מח):

וכן נאסר לשחוט אותו ואת בנו יום אחד, סייג והרחקה שמה ישחט מהם הבן לפני האם, כי צער בעלי חיים בכך גדול מאד. כי אין הבדל בין צער האדם בכך וצער שאר בעלי חיים, כי אהבת האם וחנינתה על הבן אינו תוצאה של ההיגיון, אלא פעולת הכוח המדמה המצוי ברוב בעלי החיים כמצאיותו באדם... וזה הטעם גם בשילוח הקן, כי הביצים אשר כבר דגרה עליהם בדרך כלל, והאפרוחים הצריכים לאמן, אינן ראויין לאכילה, וכאשר ישלח את האם ופרחה לבדה אינה מצטערת בראיית לקיחת הבנים, ואפשר שיהא זה הגורם על הרוב לעזיבת הכול, כיון שהנלקח אינו ראוי לאכילה ברוב המקרים¹¹. ואם הייסורי הנפשיים האלה חשה להן התורה בבהמות ובעופות, כל שכן כלפי אישי מין האדם בכללותו.

ואל תקשה עלי באמרם ז"ל "האומר על קן צפור יגיעו רחמך וגו'", כי זו אחת משתי הסברות אשר הזכרנו, כלומר השקפת מי שסובר שאין טעם למצוות אלא הרצון המופשט, ואנו הלא הלכנו אחרי ההשקפה השניה.

במקום זה ייחס הרמב"ם את דברי התנא במשנה בברכות לשיטה הסוברת שאין טעמים למצוות. שיטה זו מוזכרת במורה (ח"ג, תחילת פרק כו):

כמו שנחלקו אנשי העיון מבעלי הדת האם מעשיו יתעלה תוצאה של חכמה או סתם רצון... כך נחלקו מחלוקת זו עצמה בצווים אשר ציוה לנו. כי יש מי שאינו מבקש לכך סיבה כלל, ואומר כי כל המצוות תוצאת הרצון המוחלט; ויש מי שאומר כי כל ציווי ואזהרה מהם תוצאת חכמה...

10. הראשון שמצאתי שהעיר על קושי זה הוא ר' דוד כוכבי בספר הבתים: ספר שני, ספר המצוה עמ' רט. רבים מחכמי ישראל דנו בדברי הרמב"ם במורה הנבוכים, אך רובם יישבו את הדברים על פי שיטתם ולא לשיטת הרמב"ם. עיי בהרחבה בדברי המהר"ל בתפארת ישראל פרק ו (מהדו' מכון ירושלים תש"ס, עמ' ק-קיא), וכן בדברי הראי"ה קוק זצ"ל בעין אי"ה לברכות ה, קט, שם חילק הרב קוק בין זמנים שבהם יש מקום לחפש טעמים למצוות (=בשעת עיון אינטלקטואלי) לבין זמנים שבהם יש לקבל את הדברים ללא כל נימוק (=בשעת תפילה), עיי"ש.

11. במקרה זו יש לנו דוגמה לנפקא מינה הלכתית מנתינת טעמים למצוות. הרמב"ם מסביר כי מטרת הדרישה לשלוח את האם היא להקשות על המשלח, ובעקבות מעשה השילוח יתברר לו כי אין לו מה לעשות עם האפרוחים או הביצים ובשל כך יוותר על הכול. אם כן מטרת התורה היא למנוע את לקיחת האפרוחים, וכן המצווה היא למעשה מצווה של בדיעבד (רק אם חייב לקחת - ישלח). הסבר זה שונה מהטעמים שניתנו בתורת הסוד למצווה זו, שלפיהם הרואה קן חייב לקיים את מעשה המצווה גם אם למשלח אין כלל מה לעשות עם האפרוחים. עיי תיקוני זהר, תיקון ו; פתי"ש יו"ד סי' רצב ס"ק א; ר' יוסף מולכו, שלחן גבוה יו"ד רצב, ח.

ברם את השיטה הסוברת שאין טעמים למצוות שולל הרמב"ם באופן מוחלט מדברי חז"ל ומכריע חד-משמעית כשיטה השנייה (שם):

זו היא שיטתנו כולנו המונים והיחידים, ולשון הכתוב בכך ברור.

הרמב"ם מצא רק אמירה אחת במדרש רבה שנראית כסותרת דבר זה, והוא טורח להסביר למה אין קושיא מאותו מקור. אם כהבנה הפשוטה, דברי משנתנו לכאורה כדעת הסוברים שאין טעמים למצוות, ולמה כתב שאין אף אחד מחז"ל שסובר כדעה זו? אלא ברור שאין זו כוונת הרמב"ם באומרו שדברי המשנה כדעת הסוברים שאין טעמים למצוות¹². כמו כן הרמב"ם פסק להלכה שיש טעמים למצוות (הל' מעילה והל' תמורה לעיל) וכן פסק להלכה את משנתנו, ואף הרבה להשיג על השיטה החולקת (מו"נ ח"ג פרקים כו, לא). אם כן יש להבין את דבריו במורה בדרך אחרת.

ד. ניסיונות יישוב לסתירה בין מורה הנבוכים לפירוש המשנה

תשובה שניתנה על ידי חוג מסוים של לומדי מורה הנבוכים גורסת כי הדעה ההלכתית ה"אמיתית" שהרמב"ם מחזיק בה היא זו המופיעה במורה הנבוכים, בניגוד למובא במשנה ולפסק ההלכה במשנה תורה. גישה זו טוענת שהרמב"ם אכן סבור כי "האומר על קן ציפור יגיעו רחמיך" - אין משתקין אותו. דעה זו הובאה על ידי משה נרבוני בפירושו למורה הנבוכים (ג, מח). תשובה זו אפשרית בעבור אדם הסובר כי הרמב"ם לא היה כפוף לכללי ההלכה או שמא שני "רמב"מים" שונים היו. ליהודים המאמינים כי עם כל רוחב דעתו של הנשר הגדול, עדיין הוא היה איש הלכה - תשובה זו כלל אינה יכולה להיאמר¹³.

הסבר אחר ליישוב הסתירה הוצע על ידי פרופ' יעקב לוינגר¹⁴. לדעתו, זוהי סתירה אחת מבין כמה סתירות בין משנה תורה ובין מורה הנבוכים. סתירה נוספת נמצאת באותו פרק בעניין דיני הנזיר. לוינגר טוען כי הרמב"ם ביקש ליצור סתירה מכוונת בין שני החיבורים, בהתאם לקהל היעד שלהם. במשנה תורה הוא פונה להמון העם, ואילו במורה הנבוכים כיוון הרמב"ם לאליטות החכמים והפילוסופים. לאור ההבדל הזה לוינגר טוען שהרמב"ם פירש את דעותיו (האמיתיות?) במורה הנבוכים, שאותן לא היה יכול לכתוב בגלוי במשנה תורה מחשש שיזיקו להמון העם. לוינגר הולך בגישתו זו בדבר קיומה של דואליות בכתבי הרמב"ם¹⁵, טיעון שאינו עומד בביקורת ספרות הרמב"ם¹⁶. אך במקרה זה יש לשאול: מהו ההיזק שעלול להיגרם להמון

12. לא נראה לי לומר שהרמב"ם סתר את עצמו ביחסו לדעת חז"ל בטעמי המצוות וביקש לרמוז לקורא את דעתו האמיתית בצורה של סתירות. אלא ההבנה הפשוטה היא שכל חז"ל סברו שיש טעמים למצוות, ובמקום ספציפי זה יש לתת הסבר אחר. השווה: חנה כשר, "אמנות הכתיבה במורה הנבוכים", דעת 37 (תשנ"ו) עמ' 83-86 - פורסם שנית ב"דעת הרמב"ם" (לעיל הע' 2) עמ' 303-306.

13. על שלילת השניות בדמותו של הרמב"ם וכן על החשיבות בלימוד דבריו שבמורה הנבוכים על בסיס כתביו ההלכתיים עיי בדברי הראי"ה קוק זצ"ל בשני קטעים במאמרי הראי"ה (ח"א, ירושלים תשמ"ד) עמ' 105-117.

14. "על טעם הניירות במורה נבוכים", שנתון אוניברסיטת בר-אילן תשכ"ז, עמ' 299-305.

15. כל מטרת ספרו "הרמב"ם כפילוסוף וכפוסק", ירושלים תש"ן, היא להוכיח דואליות זו.

16. בכמה מקומות ביטלנו שיטה זו ראה ביסיני קט (תשנ"ב), "הביטוי חכמים/חסידים ראשונים במשנה תורה לרמב"ם", עמ' פב-פה; ביסיני קיח (תשנ"ו) "הלכה למשה מסיני בפרוש המשנה לרמב"ם", עמ' רנג; 'צהר' טו (תשס"ג), "הרמב"ם ושיטת הרבדים", עמ' 55-64.

אם יידע את טעמה של מצוות שילוח הקן¹⁷?

מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א הציע לתרץ קושיא זו¹⁸ על ידי ההסבר כי דברי הרמב"ם במורה: "ואל תקשה עלי באמרם ז"ל האומר על קן... " אינם מדברי המשנה עצמה, אלא ממחלוקת האמוראים עליה. אל תקשה עלי מדעת הסובר "שמטיל קנאה במעשה בראשית", והנגרר מדעה זו שיש השגחה פרטית בבעלי החיים (ע"י מאירי בפירושו למשנה) ואם כן אין טעם למצוות אלא הרצון בלבד, שכן אחרת לא היה מתיר לנו את השחיטה. אך אנו הלכנו בדרך השנייה, והיא ההסבר של האמורא "שעושה את מידותיו של הקב"ה רחמים". כלומר - דברי הרמב"ם אינם מוסבים על הדעות במשנה אלא על דעות האמוראים שנחלקו בפירוש המשנה. הר"י שילת השיג על תשובה זו¹⁹; שהרי במורה הנבוכים הרמב"ם כלל אינו מצטט את הגמרא אלא את לשון המשנה בלבד, ועליה הוא כתב שהיא רק לדעה אחת. כיצד ניתן להסביר כי כוונת הרמב"ם לגמרא, שכלל אינה מוזכרת שם?

מדוחק הקושיא מציע הר"י שילת שאולי המשפט הבעייתי ("ואל תקשה עלי...") כלל לא נכתב על ידי הרמב"ם, אלא מישהו אח"כ הוסיף את הדברים על מנת להציל את הרמב"ם מקושיה גדולה לפי דעתו. תשובה זו קשה ביותר. אין אנו יכולים להמציא גרסאות ונוסחאות ללא ביסוס בכתבי היד, ובכל הנוסחים של מורה הנבוכים מופיע משפט זה²⁰.

ה. הרמב"ם מגלה את דעתו האמתית בדבר טעמי המצוות

ללא ספק, הספר מורה הנבוכים נכתב בצורה ייחודית, כפי הצהרת מחברו. הרמב"ם כתב בפתחה לחיבור כי יתכנו בו סתירות מן הסיבה הדיקטטית (החמישית) ומן הסיבה האיזוטטרית (השביעית). על פי הדרכה זו יש ללמוד את פרקי טעמי המצוות.

הרמב"ם קושר את הדעות בעניין טעמי המצוות, לדעות בעניין השאלה אם מעשה ה' בעולם הוא תוצאת חכמה או רצון בלבד. וכך כתב במורה הנבוכים (ג, כו):

כמו שנחלקו אנשי העיון מבעלי הדת האם מעשיו יתעלה תוצאה של חכמה או של רצון לא לבקשת תכלית, כך נחלקו מחלוקת זו עצמה בצווים אשר ציוה לנו²¹.

17. לוינגר יוכל לענות לטעון זה שההמון עלול שלא לשמור מצווה זו אם יידע את טעמה. ברם תשובה זו נדחית באמצעות העובדה שהרמב"ם כלל אינו נמנע מלהביא טעמים למצוות במשנה תורה. בנוסף לכך הרמב"ם מביע דווקא את החשש ההפוך שאם לא ידעו את הטעמים הדבר יגרום לאנשים שלא לקיים את המצוות.
18. יד פשוטה על הלי תפלה וברכת כהנים, מעליות תשמ"ד, עמ' שמ.
19. במהדורתו להקדמות הרמב"ם למשנה, מעליות תשנ"ב, בביאור לשמונה פרקים עמ' שד-שה הע' 8.
20. עוד מאמרים על מצוות שילוח הקן אצל הרמב"ם ראה: יוסף שטרן (לעיל הע' 6); יוסף תבורי, "שילוח הקן - על היחס בין טעם המצווה ובין מרכיביה", בתוך: מחקרים בהלכה ובמחשבת ישראל, רמת-גן תשנ"ד עמ' 121-143; Roslyn Weiss, Maimonides on Shilluah Ha-Qen, JQR 79 (1989) pp. 345-366; זהר עמר, "שילוח הקן - מצוה אקולוגית", תחומין כב (תשס"ב), עמ' 531-536.
21. מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א הראה על קשרים נוספים בין חקר המציאות וטעמי המצוות (דרכה של תורה, מעליות תשנ"ט, עמ' 105-133). בשניהם רבה התעלומה על הידוע; חוקי הטבע כמו גם חוקי המוסר והמצווה הינם סטטיסטיים; ניתן ללמוד את טבע המציאות ואת טעמי המצוות על ידי תצפיות.

בשאלת תכלית המעשים בעולם (מו"נ ג, יג) מביא הרמב"ם כמה שיטות, והוא מצדד בדעה האומרת שכל הדברים שמתחת לגלגל הירח נעשו למען האדם, אך הגלגלים והכוכבים אינם למען האדם ואין אנו יכולים להבין את ייעודם. פירושו של דבר, שיש דברים שהם תוצאה של חוכמה הברורה לנו; אך יש דברים שגם הם תוצאה של חוכמה, אך אין היא ידועה לנו. כך שיטתו גם ביחס לטעמי המצוות (בפרק כו), שם כותב הרמב"ם באופן מפורש שיש טעמים לכל המצוות. המשפטים - טעמים ברור; אך בחוקים אנו יכולים רק לשער את הטעם, ויש כאלו שטעמים מוסתר מפני החשש שיזלזלו בקיומם אם יובן טעמים - ואין תכלית המצוות אלא בקיומן, ולא בהבנת טעמן. למרות קביעה זו, שהיא זהה לדבריו במשנה תורה, פורס ומפרט הרמב"ם טעמים לכל המצוות, גם למצוות המוגדרות כחוקים; ולמעשה הוא נוקט כגישה שיש טעמים ברורים וידועים לכל המצוות - גישה המקבילה לדעה שכל מעשי ה' בעולם הם תוצאה של חכמה המובנת לאדם, ואינם אלא לתכלית האדם.

ברם עמדת הרמב"ם האמיתית אינה כן, ויש מצוות שאין לחפש להן טעם ויש דברים בעולם שאין תכליתם לאדם. אחת מהמצוות הללו היא שילוח הקן²². לכן, כשדן במצווה זו הסביר את טעמה כרחמים; אך במקום זה בחר לרמוז לדעתו האמיתית כפי שגם כתבה לעיל (בפרק כו), והביא את המשנה בברכות משמע שאף שכל המצוות מקורן בחוכמה, יש כאלו שאנו לא יכולים לדעת את טעמן. על הקושי לכאורה הוא עונה "**כי זו אחת משתי הסברות אשר הזכרנום, כלומר השקפת מי שסובר שאין טעם למצוות אלא הרצון המופשט**", פירושו של דבר - יש במצוות גם חלק של רצון מופשט מבחינת האדם המקיים, ואנו, הלא הלכנו בפרקי טעמי המצוות אחרי ההשקפה השנייה שלכל המצוות יש טעמים ברורים.

בסוגיית טעמי המצוות אנו רואים שהכתיבה המיוחדת של מורה הנבוכים מתאימה לאלו הנבוכים בדעותיהם, שרק אחרי עיון יגלו שאכן כל המצוות הן תוצאה של חוכמה, אך יש חלקים בחוכמה זו שאינם יכולים להיות מובנים לבני אדם. הלומד את דברי הרמב"ם בפייהמ"ש ובמשנה תורה מגלה שיטה זו בצורה ישירה.

אם כן נראה, כי השוני בין הכתוב בחיבוריו ההלכתיים של הרמב"ם, לבין מה שכתוב במורה הנבוכים מקורו בשוני בקהל היעד של כל חיבור. במשנה תורה ובפייהמ"ש פונה הרמב"ם ליהודי מאמין הכפוף לעולם ההלכה, ואילו במורה הנבוכים הרמב"ם כיוון לאלטות החכמים והפילוסופים הנבוכים בדעותיהם²³, ולא כל דבר שיאמרו להם הם יקבלו. לאור הבדל זה נראה כי הרמב"ם

22. אין הכוונה לומר שאין למצווה זו טעם, וכן אין הכוונה לטעון שאין לקיים אותה מתוך הבנה שימציא לעצמו, אך חובה על המקיים לדעת שזו הבנתו, וכלל לא ברור לאדם למה ה' ציווה מצווה זו. הר"י קאפח במהדורתו למורה הנבוכים ג, מח העי' 31 מחלק בין רחמיו של ה' על האם, שדבר זה נשלל על ידי הרמב"ם בפייהמ"ש ובמשנה תורה, לבין רחמי האדם המשלח. חלוקה זו ברורה ונכונה, אך אין בה בכדי ליישב את הקושי סביב השאלה אם טעם המצווה מצד האל-המצווה הוא משום רחמים (כדברי מורה הנבוכים) או שהוא גזרה שאין ידועה לנו סיבתה (כבשאר כתביו ההלכתיים של הרמב"ם). השווה לעיל העי' 5.

23. את מורה הנבוכים ייעד הרמב"ם לאדם השלם באמונתו הדתית, ולכן לא נכון יהיה לומר שרק הנבוכים צריכים ללמוד חיבור זה. ברם, בשונה מחיבוריו ההלכתיים, חיבור זה מיועד ומתאים גם לקהל שאינו מאמין ובשל כך צורת כתיבתו שונה. ראה גם העי' 3.

היה יכול לכתוב את דעותיו האמיתיות כאדם מאמין בכתביו ההלכתיים, אולם במורה הנבוכים היה חייב לנהוג אחרת ולא יכול היה לכתוב בגלוי מחשש שהמשכילים והפילוסופים לא יצליחו להבין את דבריו ובשל כך ידחו אותם.

1. יחס הרמב"ם לטעמים שהוא נותן למצוות הקרבנות

לאור דברינו אלה מובנת גם שיטת הרמב"ם ביחס לנימוק מצוות הקרבנות. בסוף הלכות מעילה כתב הרמב"ם ש"כל הקרבנות כולן מכלל החוקים הן", כלומר מצוות שאין אנו יכולים לדעת בוודאות את טעמן. למרות זאת אם אנו מקיימים אותן המשמעות היא שאנו מקבלים עלינו עול שמים ובשל כך (שם): "על עבודת הקרבנות העולם עומד".

במורה (ח"ג פרקים לב, מו ועוד) מנמק הרמב"ם את טעם המצווה במנהג מקומי שהיה מקובל באותם הימים. מטרת מצוות הקרבנות לעקור את מנהגי העבודה הזרה שהיו מקובלים באותה התקופה על ידי מלחמה מצד אחד והשלמה עם חלק מהמנהגים המקובלים מהצד השני²⁴. לדעת הרמב"ם הרקע ההיסטורי-דתי של התורה היא תרבות היצאבה²⁵. ישראל, כמו כל האומות בעת ההיא, שטופים היו באמונה זו שהייתה רוויית מיתוסים ומאגיה, ועיקר מעיינה היה בהקרבת קרבנות. לפיכך היתה צריכה התורה לספק תרופת נגד לדת זו, ולשם כך נוצרו מצוות הקרבנות, טומאה וטהרה ועוד. טעם זה של הרמב"ם עורר עליו מתנגדים רבים, ובראשם הרמב"ן (בפירושו לספר ויקרא א, ט) שטענו²⁶:

1. כיצד יתכן שה' נתן מצוות רבות כל כך שאין להן מטרה לעצמן אלא תרופת נגד, כנגד בעיה שכבר חלפה ובטלה מהעולם?

2. ידוע לנו כי כבר בימי האדם הראשון הקריבו קרבנות לה' (קין והבל, נח ועוד), אך היצאבה עדיין לא באה לעולם.

על שתי קושיות אלה ניתן להוסיף:

3. הרמב"ם במשנה תורה כלל אינו מזכיר את טעם מצוות הקרבנות המובא במורה הנבוכים, ואדרבה מדבריו בסוף הלכות תמורה ומעילה (הובאו לעיל) נראה כי הוא סותר את דבריו.

4. כיצד יתכן שהרמב"ם מנמק מצוות רבות כל כך בטעם שמשמעותו היא שבדורות הבאים

24. נימוק דומה לטעמי מצוות הקרבנות נתן ר' אברהם אבן דאוד בחיבורו 'ספר האמונה הרמה', העיקר השישי הפרק השני, עמ' 102.

25. דת פוליתאיסטית, שכפרה בבריאת העולם, בא-ל טרנסצנדנטאלי ובאפשרות הנס.

26. ראה גם את דברי ר' יעקב עמדין שנקט בלשון חריפה בספרו מטפחת ספרים (ירושלים תשנ"ה) עמ' פז-פח. עוד בעניין מחשבת הקרבנות במשנת הרמב"ם עיי' ספר הזיכרון להריטב"א, מהדורת הרב קלמן כהנא (ירושלים תשמ"ג) עמ' עג-עה; הרב קלמן כהנא, "למחשבת הקרבנות", סיני נג תשכ"ג, עמ' שיד-שכג.

לא תהיה סיבה לקיום אותן המצוות?²⁷

על פי הסברנו לשיטת הרמב"ם בטעמי המצוות, גם דבריו ביחס לקרבנות אינם דעתו האמיתית, ונתינת הטעם בעניין ביטול העבודה הזרה מקביל לנתינת הטעם למצוות שילוח הקן. הרמב"ם עצמו יאמר: **"ואנו הלא הלכנו אחרי ההשקפה השנייה"**, שמשמעותה שאין זה הטעם לקיום המצווה אלא הסבר אפשרי למי שמעוניין לנמק את כל החוקים²⁸. אם כן, כל המחדשים בדורות האחרונים הטוענים שניתן יהיה לוותר על הקרבנות בבית המקדש השלישי שיבנה בב"א, ומבססים את דבריהם על טעמי הרמב"ם לקרבנות במורה הנבוכים - אין להם על מה לסמוך²⁹. הרמב"ם נתן טעמים אלו לפילוסופים שבימיו שביקשו לתת טעמים לכל המצוות. תפקידם של טעמי המצוות במשנת הרמב"ם הוא להוכיח ליהודי שחובתו לקיים את ההלכה. התפקיד החינוכי של מתן טעמים למצוות הוא כפול: להוכיח שיש למצוות טעמים מובנים, וכן: על בסיס ידע זה יגיע האדם להבנה שיש לקיים את ההלכה. יתכן כי בדורנו, אנו חייבים למצוא טעמים חדשים שיתאימו לחוקר בן זמננו³⁰, אך מטרת טעמים אלו צריכה להישאר זהה - להביא את האדם לקיים את המצוות ולא לוותר עליהן. מוטל על כל יהודי לקיים את המצווה כחוק, ובידיעה ברורה שהטעם אינו גלוי וידוע.

27. הפרופסורים שלום רוזנברג ("פרשנות התורה במורה נבוכים", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל א, תשמ"א, עמ' 142-143) דוד הנשקה (לעיל הע' 6) טענו כי גם במשנה תורה רמז הרמב"ם לגישתו שבמורה הנבוכים בכך שהשווה את מצוות הקרבנות להקדשת עצים, אבנים ועפר. המשמעות לדעתם היא - שמצוות אלו רלוונטיות למקיים בדורנו כמו אבנים ועפר. דברים אלו קשים להיאמר. וכי ניתן, על פי משנת הרמב"ם, לחייב אדם לקיים מצוות בדבקות ללא נתינת טעם רלוונטי בעבורו? נראה כי טעמי המצוות במשנת הרמב"ם הינם יחסיים ואינם מוחלטים (ראה בספרו של יצחק טברסקי, מבוא למשנה תורה לרמב"ם, ירושלים תשנ"א עמ' 300-301 ובהפניות שם), ולכן בדורנו, אנו חייבים למצוא טעמים חדשים שיתאימו לחוקר בן זמננו, וראה לקמן הע' 30.
28. הרב פרופ' יצחק טברסקי (לעיל הע' 27) יישב גם כן את השוני בין מורה הנבוכים למשנה תורה בהבדל בין סוגי האנשים שהחיבורים מיועדים אליהם. מורה הנבוכים נועד לפילוסוף הדתי המחפש ראיות שיסודות החוק מהתבונה ושאין בחוק פעולות של הבל. הטליאולוגיה בקורות העתים היא מכשיר יעיל בידי השכלתנות על מנת להסביר התפתחויות מאוחרות יותר ואת המצוות הידועות לנו. לגישה זו אין כל תוצאות במישור הרוחני-מוסרי. עיקר עניינו של משנה תורה הוא דווקא בחשיפת רעיונות היסוד ומגמות-העל המטילים את מרותם על האדם ומקדמים אותו לשלמות מוסרית אינטלקטואלית. ניתוחים היסטוריים אינם מועילים לעניין זה, ולכן השמיט הרמב"ם במשנה תורה.
29. בנוסף להסברנו במאמר זה, שפרקי טעמי המצוות אינם על פי השקפת הרמב"ם וחז"ל ולכן אי אפשר לבטל חוק מפאת הסיבה שטעמו אינו תקף, הרמב"ם קבע כעיקר מעיקרי האמונה שלא יחול לעולם כל שינוי במצוות התורה (הקדמה לפרק חלק), ובהתאם לכך קבע במשנה תורה (ה' מלכים יא, א) שבימות המשיח שוב יקריבו קרבנות. הפנה אותי אחי אוהד לדברי ר' אברהם בן הרמב"ם בחיבורו מלחמות השם (מוסד הרב קוק, עמ' סח) שכתב באופן מפורש כי טעמי אביו למצוות הינן בגדר אפשרות בלבד: "וכי הוא ז"ל אמר שכך הוא הטעם על כל פנים; כך נראה לו בהכרע הדעת, ואפשר שיהיה במקצת המצוות טעמים אחרים, ולא נאשים מי שלא יקבל אותם".

סיכום

מצוות שילוח הקן היא מצווה שמעית, ובשל כך אין טעמה ידוע. אנו מקיימים את המצווה מתוך נימוק של רחמים על האם, אך אין הכוונה שהקב"ה מרחם על הציפור ובשל כך מצווה אותנו לשלחה - שכן אילו טעם המצווה מצד ה' היה רחמים, לא היה מתיר לנו לקחת את הבנים והביצים כלל. הרמב"ם כתב עיקרון זה בכל כתביו ההלכתיים; אך במורה הנבוכים - בגלל קהל היעד של החיבור, הכולל בתוכו גם פילוסופים שאינם שלמים בדת - נתן הרמב"ם נימוק למצווה זו מצד הא-ל כרחמים. על מנת לרמוז למעיין הבקיא הוסיף הרמב"ם במורה הנבוכים הערה שממנה למדנו שכל נתינת הטעמים לחוקים אינה מוחלטת ונכונה בצורה ודאית, אלא נכתבה לאלו שהלכו בדרך שיש לתת טעם לכל מצווה.

על פי השקפת חז"ל יש טעם למשפטים אך לחוקים אין הטעמים ידועים - ולכן הטעם למצוות שילוח הקן אינו רחמים. בדרך זו אנו למדים על כל טעמי החוקים שהרמב"ם נתן במורה הנבוכים, וביניהם גם ביחס למצוות הקרבנות. יש שטענו כי על פי נימוקו של הרמב"ם למצוות הקרבנות, אין מקום למצווה זו בדורנו מפני שבטלה העבודה הזרה שאותה מצוות הקרבנות באה לעקור. כאמור, הטעם של מצוות הקרבנות לא נאמר על פי השקפת חז"ל והרמב"ם וממילא לא יעלה על הדעת לבטל מצוה בגלל טעמה. הרמב"ם רואה את החשיבות של קיום מצוות מתוך הכרה בערכן ורק בשל כך ולמטרה זו יש לבקש את טעמי המצוות.

